

6. M. Saraliev. Kyrgyz national sports 1993. pp. 36-41.
7. K. Januzakov., Fundamentals of scientific research and methods used in sports: methodology of scientific cognition 2014/ pp. 52-53.
8. Tukaev, E. M. "analysis of programs used in preparation for wrestling in higher educational institutions of physical culture." vestnik 2017. pp. 83-111.
9. D. Kerimov., Aikol Manas games, (genealogical – historical, literary stories), 2016. pp. 97-133.

УДК:101.1:2 (575.2) (04)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2023-1(1)-102-112

Салморбекова Р.Б., Алымбаев Абдрахман Мырзагулович, Нусубалиева Г.

КР УИА, социология илимдеринин доктору, профессор,

КР УИА, тарых илимдеринин кандидаты, доцент

КР УИА, философия илимдеринин кандидаты, доценттин м.а.,

Салморбекова Р. Б., Алымбаев Абдрахман Мырзагулович, Нусубалиева Г.

НАН КР, доктор социологических наук, профессор,

НАН КР, кандидат исторических наук, доцент

НАН КР, кандидат философских наук, и.о. доцента

Salmorbekova R. B., Alymbayev Abdrakhman Myrzagulovich, Nusubalieva G.

NAS KR, Doctor of Sociological Sciences, Professor,

NAS KR, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

NAS KR, Candidate of Philosophical Sciences, Acting Associate Professor

СОЦИАЛДЫК ФИЛОСОФИЯДАГЫ ДИН ТЕОРИЯЛАРЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ ФОРМИРОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕОРИЙ В СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ FORMATION OF RELIGIOUS THEORIES IN SOCIAL PHILOSOPHY

Аннотация: Макалада социалдык философиядагы дин теорияларынын калыптанышы жөнүндө баяндалат. Мында, коомдо дин түшүнүктөрү боюнча мурунку жана акыркы учурдагы социологдордун динге болгон илимий көз карашы мисал келтирилет. Социалдык философиядагы көз караштын негизинде психологиялык, гнесологиялык өзгөчөлүктөрдүн келип чыгышы, тарыхый өсүп-өнүгүүдө диний түзүлүшү жана анын элементтеринин өзгөрүүгө дуушар болушу, азыркы учурда дүйнөлүк диндин түзүлүшү жана бир канча компоненттери жөнүндө баяндалат.

Аннотация: В статье описывается становление религиозных теорий в социальной философии. Здесь приводятся примеры научных взглядов предшествующих и современных социологов на концепции религии. С позиций социальной философии описывается структура и некоторые составляющие мировой религии в настоящее время, а также происхождение психологических и гнесеологических особенностей изменения религиозной структуры и ее элементов в ходе исторического развития.

Abstract: The article describes the formation of religious theories in social philosophy. Examples of the scientific views of previous and modern sociologists on the concepts of religion are given here. From the standpoint of social philosophy, the structure and some components of world religion at the present time are described, as well as the origin of psychological and epistemological

features of changes in the religious structure and its elements in the course of historical development.

Негизги сөздөр: дин, дин теориялары, социалдык, философия, тарыхый, азыркы учурдагы. Илимий көз караш.

Ключевые слова: религия, религиозные теории, социальные, философские, исторические, современные концепции, структура.

Keywords: religion, religious theories, social, philosophical, historical, modern concepts, structure.

Динди илимий көз карашта кароо социалдык, гносеологиялык, психологиялык өзөгүнүн негизинде аныкталат. Социалдык негизде экиге бөлүнөт: биринчи, материалдык жана экинчиден, саясаттын, мамлекеттин, моралдын, искусствонун, философиянын, илимдин руханий чөйрөдө каралышы. Социалдык көз караштын негизинде психологиялык жана гносеологиялык өзгөчөлүктөр келип чыгат.

Гносеологиялык өбөлгө адам баласынын аң сезиминде диний түшүнүктөрдүн пайда болушу менен байланышта: диний кабылдоо, объективдик маңызга ээ, ал субъективдүү формада көрсөтүлөт. Диний аң сезимдин пайда болушу адамдын кабылдоосу менен байланышта, бирок адамдын спецификалык психологиясы да таасирин тийгизбей койбойт.

Диндин психологиялык негизинде адамдын психикасындагы составдык элементтери камтылган – ар кандай эмоциялык абал, маанайы, кайгыруусу. Тарыхый өнүп-өсүүдө диний түзүлүш жана анан элементтери өзгөрүүгө дуушар болду. Алгачкы коомдо дин өз алдынча бөлүнүп каралган эмес, а кийинчерээк ал бөлүнүп каралууга дуушар болду. Азыркы учурда дүйнөлүк дин өзүнүн түзүлүшүнө ээ жана бир канча компоненттерден турат. Социологиялык талдоонун негизинде дин төмөндөгүдөй компоненттерге бөлүнөт:

- 1) Диний аң сезим;
- 2) Диний иш аракет;
- 3) Диний мамиле;
- 4) Диний уюмдар.

Диний аң сезимди талдоодо ар кандай аспекти бар:

- а) диний аң сезимдин ар кандай деңгээли;
- б) жеке, топтук, коомдук диний аң сезим;
- в) диний аң сезимдин эски түзүлүштөрүнөн калган диний ишеним, символдор, нормалар, баалуулуктар, багыттары ж.б.;
- г) социологиялык изилдөө үчүн эмоционалдык, диний аң сезимдин эрки ж.б.

Диний аң сезим эки деңгээлде каралат: турмуштук жана концептуалдык. Диний аң сезим концептуалдык деңгээлде диний догманы жана ар кандай дүйнөнү жана адамды камтыйт. Анын катарына төмөндөгүлөр кирет:

- 1) теология – Кудай жөнүндө окуу;
- 2) саясаттын, укук коргоонун, экономиканын ж.б. теологиялык концепциясы;
- 3) диний философия.

Диний иш чара тажырыйбалык-рухий менен дүйнөнү камтуу. Диний иш чаранын эки түрү бар – культтук жана культтук эмес. Диний иш чаранын негизги түрү культ болуп эсептелет. Культ – бул өзгөчө кыймылдын түзүлүшү, анда адамдардын жогорку күчтөрдүн күчүнө жана ага ишенүү.

Культтун түрлөрүнө төмөндөгүлөр кирет:

- диний бийлер;
- диний ырым – жырымдар;
- майрамдар;
- зиярат кылуу.

Культтун субъектиси – диний топ же ишенген индивид. Жекече культтук иш чара кудай жолунда жүргөндөргө гана таандык.

Төмөндөгүдөй культтун каражаттары бар:

- сыйынуучу үй;
- диний искусство (архитектура, живопись, музыка);
- культтук буюмдар (шам, камчы, арча ж.б.).

Культтук иш чаранын жыйынтыктары төмөндөгүдөй:

- диний талаптарды канааттандыруу;
- диний эмес талаптарды канааттандыруу (көркөм өнөр, пикир алышуудагы талаптарды канааттандыруу ж.б.);
- динге ишенгендердин психикалык абалынын өзгөрүшү (гармония, кубануу, өзүн-өзү өлтүрүү ж.б. акыбылы);
- диний топтордун биримдиги.

Культтук эмес иш чара өзүнө камтыйт:

- диний ойлорду иштеп чыгуу;
- диний китептерге интерпретация берүү;
- диний түшүнүктү жайылтуу;
- уюштуруу-башкаруучулук иш чара.

Диний иш аракеттердин жүрүшүндө диний мамиле түзүлөт. Диний иш аракеттердин түрлөрүнө жараша алардын мамилелери культтук жана культтук эмес болуп бөлүнөт.

Диний мамилелердин негизинде символдук ортомчу болуп төмөндөгүлөр:

- а) жаратылыштын жандуу жана жансыз нерселери;
- б) индивид же топтун өкүлү;
- в) тил – сүйлөм жана өзүнчө сөздөр.

Диний уюмдар өзүнө диний топторду камтыйт. Диний топту бир коомчо катары кароого болот, алар диний жөрөлгөлөрдү жасоодо жүрүшүндө пайда болот. Диний уюмдарга чиркөө, секталар кирет.

Церковь, чиркөө (греч. Куiаке – Кудайдын үйү) – биримдик, такай жана тартипте текшере турган мүчөсү болбойт.

• Секта (лат.sekta – окутуу) кандайдыр бир диний багытка оппозициялык мамиле жасайт. Бир канча убактан кийин секталар кыйроого учурап, чоң диндерге сиңип кетет.

Коомдо дин бир нече социалдык милдеттерди аткарат. Азыркы социологдор динди анализдөөдө төмөндөгүдөй милдеттерге бөлгөн:

- компенсатордук милдет: дин чектелүүнү, алсыздыкты толуктайт, өз тиричилигине нааразы болгондорду сабырдуулукка чакырат, тынчтандырат, ачуусун чыгарат;
- дүйнө тааным милдети: дин дүйнөнү түшүндүрөт, ага баа берет, маанисин түшүндүрөт;

- коммуникативдик милдет: дин пикир алышуу учурунда, культтук жана культтук эмес иш чарада пайда болот;
- интегралдык милдет: дин аркы же берки коомдук факторлорго карабастан туруктуулукту колдойт;
- регулятивдик милдет: диний баалулуктардын, ойдун, салттын, институттардын башкаруу учурундагы индивиддин же топтордун иш аракети;
- культуротрансляциялык милдет: маданияттын түпкү маңызы болуп, дин болсо укумдан тукумга топтолгон билимди өткөрүп берүү милдетин аткарат.

Бүт диндер кандайдыр бир деңгээлде коомдук жашоонун руханий байлыгы менен байланышта: тиричиликтин негизги маңызы менен (өмүр жана өлүм суроолору) жана күнүмдүк жүрүш-турушту калыптандыруу. Бүт диндер жакынына болгон сүйүүнү, кулчулуктан боштондука, өзүн-өзү башкарууга жана чындыкка толугу менен ишенүү. Дин өзүнө ишенимди, моралды, укукту камтыйт жана социалдык түзүлүштүн жана социалдык институттун негизги компоненти.

Андыктан, бул изилдөөнүн негизги методикалык өзгөчө түзүлүшү төмөндөгүдөй: диний аң сезим диний аракетте пайда болот жана диний уюмдар тарабынан ишке ашат.

Социология илиминде парадигмаларды чоң үч топко бөлүүгө болот:

1. Түзүлүш-милдеттик парадигмалар (структурно-функциональный) коомду макро деңгээлде бирдиктүү бүтүм катары кароо менен анын өнүгүүсүн, милдетин жана уюмдашуусун карайт.

2. Интерпретивдик парадигмалар адамдын микро деңгээлдеги жүрүш-турушунун себептерин изилдөөгө басым жасалат.

3. Интегралдык жана бирдиктүү парадигмалар социалдык чындыкты объективдүү жана субъективдүү, түзүлүштөрдү жана адамдарды бирдиктүү карайт.

Диний аң сезим диний идеологиядан турат (диний философия, теология), диний – багытталган теориялар (саясий, экономикалык, укуктук ж.б.) жана диний психология (сезим, идея, элестетүү, эмоция, маанай ж.б.).

Азыркы убакта социологияда динди талдоо үчүн теоретикалык багыттар бар. Эки чоң социологиялык парадигма – функционализм жана интерпретивдик парадигма.

Интерпретивдик парадигма (греч. Hermeneutikos – чечмелөө) байыркы тексттерди жана эстеликтерди чечмелөө теориясы; азыркы ыкма менен караганда адамдын жүрүш-турушу жана алардын мотивдери, маңызы. Бул парадигма менен иштегендер адамдын аракетин ийгиликтүү интерпретациялоо үчүн социалдык-маданий, экономикалык, саясий, тилдик жана башка контексте карап чыгыш керек.

Диний маселе боюнча теоретик-классиктер Э. Дюркгейм жана М. Вебер саналып келет. Э. Дюркгеймдин социологиялык диний теориясы коомдун солидардуулугунда жана дин социалдык институт катары өнүгүүсүндө, диний феномендин милдетин жана түзүлүш маселелерин кеңири талдап чыккан. Ыйык нерселерге адамдардын болгон мамилеси милдеттүү түрдө аныкталды: дин бул ишенимдин жана кыймыл аракетин солидарлык түзүлүшү ыйык нерселерге багытталган; алар бул ишеним жана кыймыл аракет менен «моралдык коомчулукту» түзүшөт. Дин менен өзгөчө уюштурулган социалдык кыймыл, элдердин жүрүм – туруму байланышта. /56/.

Дюркгейм Э. түзүлүш – милдеттик анализде коом жана уюмдун негизинде аныктап чыккан.

Э. Дюркгейм «социалдык чындыктарды нерсе катары караш керек» деген кредону баяндаган. Социалдык чындык эки түрдө: 1) морфологиялык, башкача айтканда материалдык мүнөздө – территория, менчик, калктын көлөм жана жыштыгы, социалдык топтордун түзүлүшү, ж.б. 2) руханий – ишенимдер, адептик эрежелер жана укуктук мыйзамдар, коллективдүү сунуштар. Э. Дюркгеймдин оюу боюнча социологдун милдети – коом жана инсандын тегерегинде социалдык чындыктардын байланыштарынын себептерин иликтөө жана табуу [5]. Социалдык чындыктарды иликтөө менен коомдун өзгөрүшүнө, өнүгүүсүнө жаңы мезгил талап кылган мыйзамдарды иштеп чыгууга түрткү берет.

Э. Дюркгейм «ар бир коом өзүнүн түзүлүшүнүн кыймыл-аракетинде кадимкидей (нормальном) жана кадимкиден төмөнүрөөк (патологическом) абалда болот деп ырастаган. Кадимкиден начарыраак абалда (патология) себептери – өз кезегинде аномияга алып келе турган эмгекти туура эмес бөлүштүрүү. Аномия – дүйнөнүн баалуулуктарынын келишпестиги, базалык солкулдоо, үрп-адаттык идеялар, мыйзамдуулуктун жана мыйзамсыздыктын аралашмасы. Аномия социалдык түзүлүштүн элестеринин милдеттик келишпестигинде, социалдык топтордун жана муундардын ортосундагы чыр-чатактарда, девианттык тартипте, жашоого болгон үмүт үзүлгөндө, чындыктан качуу аракеттери. Саясатта аномия өзүн кысымдарда, саясаттык аша чегүүлөрдө, бийликтин деффузиясында (аралашмасында) байкалат»,¹¹ - деп талкуулаган [6].

Дин Э. Дюркгейм үчүн укук, мораль сыяктуу эле социалдык күч, ал гана эмес дин «милдеттердин мотору», б.а. идеалды, адамдык талаптарды калыптандырат.

Мындан ары динди функционалдык анализ антрополог жана этнограф Б. Малиновский жана А. Радклифф–Браун.

Малиновский, кандай гана маданияттын феномени болбосун аны адамдын негизги талаптарын канааттандыруу менен анализдешибиз керек. Маданияттын феноменинин милдеттерин изилдөөдө адамдын негизги талаптарын канааттандырууну социалдык изилдөө катарында карашыбыз керек.

Түзүлүш-милдеттик багытында Толкотт Парсонс социалдык түзүлүш теориясы жана социалдык кыймыл теориясы менен айкалыштырган. Т. Парсонстун теориясындагы биринчи эң чоң маселе – бул социалдык түзүлүштүн мааниси, жана милдеттендирилиши. Социалдык түзүлүш – социалдык карым-катнаштар менен субъектердин кыймылындагы түзүлгөн абал жана жүрүш. Түзүлүштөрдү төмөндөгү төрт түрлүү өзгөрүш менен талдоого болот: 1) баалуулуктар; 2) ченемдер; 3) жыйындар; 4) роль. Социалдык түзүлүштүн ядросу жыйындык жашоонун уюшуусундагы чектелген түзүлүштүк эрежелер түзөт. Элдердин жыйындысы, чектелген түзүлүштү камтыган жана анын укуктук негизинде жаткан коом «социеталдык коом» деп аталат. Андыктан социеталдык коом түзүлүш катарында баалуулуктарды, ченемдерди, жыйындарды жана ролдорду камтыйт. Бул төрт түзүлүштүк категория Т. Парсонстун концептуалдык схемасында кандайдыр бир муктаждыктарды милдеттендирет, аларга: адаптация; максатка жетүү; интеграция; үлгүсүн сактоо. Ушул төрт муктаждыктардын милдети жогорудагы түзүлүштүн компоненттерин кандайдыр бир социалдык институттарда турмушка ашыруусун аткарат [9].

Т. Парсонс «Социалдык түзүлүш» деген эмгегинде: «адамдардын карама-каршы иштеринен качып болбойт, бирок бул коомдогу кризиске жана социалдык вакханалияга да кирбейт. Негизгиси социалдык текшерүү механизими иштеш керек. Албетте, камсыз кылган

артыкчылык күч материалдык, руханий тарбиялык каражаттарды эске алуу менен инсандарга таасирин калтырат. Татыктуу өзгөрүш акыр аягында жалпы түзүлүштүк баалулуктар менен камсыз болот, бирдей жүрүш-туруштарды, социалдык ролдорду калыптандырат» [10]. Т. Парсонсун теориясындагы экинчи бир чоң маселе – социалдык тартип маселеси. Социалдык тартип түзүлүштү институциялаштыруусуз иш жүзүнө ашпайт. Институциалаштыруу жүрүшү – материалдык, рухий, административдик мамилелерди социалдык көзөмөлдөө менен бирдей калыпта калыптандыруу. Институциалаштыруунун натыйжалуулугу жана укуктук түзүлүшү андагы адамдардын багытындагы баалулуктарында камтылган [11]. Социалдык түзүлүштөгү үчүнчү маселе – социалдык өзгөрүүнүн жана эволюциянын маселеси. Социалдык тартип, түшүнүү, жүрүш маселелери социалдык өзгөрүүнү пайда кылат. «Милдеттендирүү теориясынын өзгөрүүсү» деген эмгегинде Т. Парсонс тажырыйбада бир да социалдык түзүлүштүн абалы тең салмактуулукта турбайт деп баса белгилейт. Ошондуктан, социалдык өзгөрүү жүрүшү анын элесинде «кыймылдуу тең салмактуулук» [12].

Т. Парсонс Батыш өлкөлөрүндөгү христиан Дининин эволюциясын изилдеп чыккан. Христиан дини пайда болгондон баштап, өзүнүн өнүгүүсүндө бир канча баскычтарды басып өткөн:

1. Алгачкы христианство, иудей жана грек маданиятын бириктирген. Официалдуу чиркөөлүк уюму бар секталардан христиан динине айланат.

2. Орто кылымдагы христианство. Бул баскычта диндин интеграциясы маданий түзүлүштөн социалдык түзүлүшкө өтүп, анын нормасы жана баалулуктары иштелип чыгат. Чиркөө Батыш өлкөлөрүндө рухтук күч кубатка ээ болгон.

3. Реформациялоо баскычы жана тынчтык жол менен активдештирүү байкалган. Реформанын негизинде экономика, саясат, билим берүү, инсандын руханий калыптануу чөйрөсүндө чоң өзгөрүүлөр болду.

4. Азыркы, «секталык» баскыч. Бүгүнкү күндөгү христиан Дининин негизги маселеси – жаңы «жашоонун баалулуктарын» иштеп чыгуу.

Т. Парсонс белгилеп кеткендей, христианство азыркы учурдагы коомдук кубулуштарга жараша, өзүнүн өзөгүнө дифференциялык мүмкүнчүлүгүн түзгөн, башкача айтканда, «христианин» жана «гражданин» болууга укуктуу. Ушундай дифференцияга ылайык социомаданияттын динамикасы түзүлдү.

Социалдык түзүлүштүн өнүгүшүндө Роберт Мертон эки оош кыйыш белгилерин талдап чыккан: 1) түзүлүш кандай максаттарды өз алдына койот; 2) максатка жетиш үчүн кандай мыйзамдардын каражаттары керек? Максат менен каражаттардын бири-бири менен болгон карама-каршылыктары, алардын мүнөзүндөгү өткүрдүктү, курчтукту адамдар коомдук максат кылып алабы жана аларды мыйзамдуу түрдө пайдаланышабы? Азыркы саясий жашоо демократия, адам укугу сыяктуу жаңы баалулуктарды талап кылса да, мурункунун мурастары түп-тамыры менен жоголуп кеткен жок. Салыштыра келгенде өз эркиндигин алгандан кийин жогору жактагы мамлекеттин буйругун күтө беришип, өз турмуш деңгээлдеринин начарлап кетишин байкабай, коомчулукта жакырчылык, аномия сыяктуу жаңы кубулуштардын пайда болушуна күбөө болуп олтурабыз. Инсандардын, коомдун максатын жана каражатын эске алуу менен бирге Р. Мертонго мүнөздүү болгон жүрүш-туруштун түрүн аныктап чыккан:

Конформизм – бул инсандардын социалдык шартка көнүшү, коомдун бирдей деңгээлде болушу;

Инновация – бул саясий жүрүш-турушка өтө басымдуулук кылып, максатында саясаттык капиталды көбүрөөк топтоо, кызмат оордун пайдаланып, натыйжалуу башкарууга жана башкаларга күчтүрөөк башкарууга умтулгандар;

Ритуализм – бул тескерисинче саясий капиталды топтоо максатына умтулгандар жана ошол эле учурда мамлекеттин саясий абалын билүү жана ага өз салымын кошуу ар бир жарандын милдети деп эсептешкендер;

Ретритизм – бул саясий максаттарга умтулбаган жана анын уйгу-туйгу жүрүм-турумдарына көңүл бурбаган өзгөчө бир адамдардын тобу;

Мятеж – бул коомго кабыл алуунун кыйынчылыктарынын бирден-бир жалгыз тиби, анткени жашап жаткан социалдык түзүлгөн коомду бузууга жана өзгөртүүгө жигердүү катышкандар [7].

Акыркы учурларда француз социологу П. Бурдьё, англиялык социолог Э. Гидденс жана башкалар түзүлүштүк жана интерпретивдик парадигмаларды бириктирүүгө аракет кылышкан. Мурунку классикалык теориялар жана ыкмалар «чыныгы» жыйынтыктар бүгүнкү күндүн талабына жооп бере албай жана бифуркацияны (непредвиденных случайных колебаний) билбеген салттуу коомду изилдөөгө таандык болуп калды. Бирдиктүү парадигманы турмушка ашыруу үчүн социологиялык «постмодерн» мүнөздүү жана жаңы ыкма постклассикалык эмеске таандык. Ал өзүн өзү уюштуруучу түзүлүшкө бут алган:

1. түзүлүш айлана-чөйрө менен, башка коом менен карым-катнашта ачык болуусу зарыл;

2. компоненттердин саны менен карым-катнаштын натыйжасынан тартиптүү кыймылдар келип чыгат.

Бул методология Э. Гидденстин, И. Валлерстайндын жана башка социологдордун ойлору боюнча азыркы коомдун абалын изилдөөгө ылайыктуу, себеби башка маданияттар, ал тургай трансульттук өндүрүштөрдү уюштурууга, бирдиктүү дүйнөлүк базар мамилесин калыптандырууга жана катышууга, баалулуктарды жана башка элдердин эрежелерин интеграциялоого ачык мамиледе болуу [13].

1990 – жылдын башында Э. Гидденс «Азыркы мезгилдин натыйжалары» жана «Азыркы заман жана өздүк идентивдүүлүк» деген эки ири чыгарма жазган. Мында маселе азыркы мезгилди анын маданий жана идеологиялык жагынан анализдөө [14]. Айрым окумуштуулардын тобу азыркы коомдун социалдык чындыгынын жаңы түрү пайда болду жана аны информациялуу же талапчыл коом деп атап жатышат. Башкалар болсо, коомдун өнүгүүсүнүн багыттарындагы кийинки жаңы чындык постмодернизм, постиндустриализм, посткапитализм ж.б. деп аташат. Азыркы мезгил жана азыркы мезгилге чейинки чек коюу эреже катары институционалдуу өзгөрүүлөрдүн фактылары колдонулат, трансформациянын түзүлүшү материалдык байлыктарга негизделген, түзүлүштө негизги ролду маалымат ээлейт, анда илимдин оорду да өзгөрөт – бир гана тууралыкка басым жасалбастан, универсалдуу ыкмаларга, плюралисттик көз караш менен кароо чындыктын түпкү маанисине жетүүгө далалат кылат.

Э. Гидденстин оюу боюнча, азыркы мезгилдин интерпретацияларынын алсыздыгы – бардык дүйнөгө таандык социалдык чындыктын бирдиктүү ой жүгүртүлүүсүндө же уюмдардын жана трансформациялардын аныкталуу бирдиктүү принциптеринин

чогулуусунда. Мында социолог салттуу коомдун азыркы учурдагы трансформациялык жүрүшүндөгү бардей ченемдүүлүгүн карайт. Ошондой эле Э. Гидденс азыркы коомдун мүнөзүн негизги үч топко бөлөт:

1. коомдогу жүрүштөрдүн ылдамдык менен өзгөрүүсү;
2. мейкиндиктин ааламдашуусу, дүнүйө социалдык жана маалыматтык жактан бири бири менен тыгыз байланышта;
3. азыркы институттардын ички жаратылышында – мурда болуп көрбөгөн социалдык формалар пайда болду.

Андан тышкары азыркы коомдун негизги үч булагын көрсөткөн:

1. Азыркы коомдун маалына чейин мезгил менен мейкиндик бири-бирине чиеленишкен болсо, азыр «модериндин келиши мейкиндик менен мезгилди айрыды» [15]. Андыктан социолог коомду бир түзүлүштүү институт катары талдабастан, мейкиндикте жана мезгилде социалдык жашоо кандай уюштурулгандыгына басым жасаш керек. Жергиликтүү элдин социалдык мамилелерин алыстагы социалдык формалар жана окуялар менен салыштырып изилдөө.

2. Социалдык жашоо жергиликтүү байлангандыктан бошонуп, жыйынтыгында социалдык мамиле мейкиндик жана мезгилге көз каранды боло баштайт. Социалдык институттар жергиликтүү чектен бошонот. Мындан бошонуу үчүн Э. Гидденс механизмдин эки түрүн табат:

а) символдук белгилик түзүлүш (акча, ар кандай саясий легитимизация ж.б.) жалпыга белгилүү баалулуктарды социалдык алмашуу;

б) эксперттик түзүлүш – кеңеш берүү түзүлүшү (кесипкөйлүк, диндик ж.б.) аны ар бир эле жаран колдонушу мүмкүн эмес, бирок модерн түзүлүшүндө стандарттык түрдө биздин жашоого кирип калды.

3. Билимди социалдык жашоо уюштурууда жана өзгөртүүдө туура жана өз убагында пайдалануу [16]. Коомдун жигердүү бөлүгү мурун «бир нерседен эркиндик» үчүн күрөшсө, азыркы модерндик коомдо «бир нерсе үчүн эркиндикке» күрөшөт – бул алардын чөйрөдөгү кызыкчылыгы жашоонун нугу же жашоонун стили жогорку оорунга чыккандыктан белги берет.

Э. Гидденс «түзүлүш» түшүнүгүн социологияда социалдык мамилелерди же кубулуштарды үлгүлөштүрүү катарында колдонот. Ал эми бул жерде термин коомдун институционалаштыруу мүнөзүндө колдонулгандыктан, социалдык тажырыйбада «түзүлүштүн» формасын мезгилде жана мейкиндикте берет. Мурунку тарыхтын булактарында калган социалдык мамилелер азыркы коомдун социалдык тажырыйбалары аркылуу муктаж болгон жаңыланган жаңы түзүлүштү түзөт. Ошону менен бирге Э. Гидденс түзүлүштүн жалпы мааниси социалдык мамилелер кандайдыр бир убакытка жана мейкиндикке көз каранды. Мурун социологдор институттарды кандайдыр бир убактагы жүрүш-турушу, мамилеси катары кабыл алышат. Социалдык жашоону айырмалоочу түзүлүш:

1. эреже – социалдык жашоонун мезгили менен мейкиндигине жараша кабыл алыныш керек;

2. ресурстар – адамдын кыймыл-аракетинин натыйжасында өзгөрөт. Ресурстар локалдуу (жер, товар, өндүрүш курулуштары) же бийлик (материалдык эмес ресурстар) түрдө. Андыктан бизде болгон байлыкты өзүбүз жигердүү иштетпесек, эч нерсеге жетише

албайбыз жана өзгөрүүсүз калабыз. Бийлик ресурсу бир адам бир адамга үстөмдүк кылуусу, бирөөнү өзүнүн кызыкчылыгы менен пайдалануу. Ал эми бийлик болсо, башка адамды чындап пайдаланбаса, ал өзүнүн бийликтеги ресурстар баасын жоготот.

Бүгүнкү күндү мүнөздөгөн үч түрдү Э. Гидденс карап чыкты: коомдо бүт жүрүштүн өзгөрүш ылдамдыгы; мейкиндикти ааламдаштырууга, дүйнөлүк өнүгүш; ички жаратылыш. Социолог формациялык өзгөрүүлөрдү айтпастан, адамдардын жүрүш-турушунун социалдык тажырыйбадагы өзгөрүш темпин аныктаган. Саясий тармакта демократиянын институттары менен жалпы элдин башкарууга катышышы эсептелет. Коомду модернизациялаштырууда сапаттык тобокелдүүлүк коркунуч өсүшү мүнөздүү. Коомдо адамдардын жүрүш-турушу же жалпы эле социалдык кыймыл-аракеттин баардыгы бийликтин мамилелери менен тыгыз байланышта. Ошондуктан ал бийликти коомдун агенттери сыяктуу караган. Э. Гидденстин агент түшүнүгү түздөн-түз аркы же берки бийликти ишке ашыруусунда жатат. Агент болуш үчүн, саясий окуяларга катышыш керек, анын жүрүшүнө таасирин тийгизүү. Агент качан бийликке ээ болбой калгандан баштап, агент боло албай калат. Эркин жүрүү жаңы, тереңдетилген саясий кыймыл-аракетти түшүндүрүүгө өбөлгө түзөт[4].

Даагы бир бүгүнкү коомдун социологу П. Бурдые габитус – социалдык тажырыйбада өткөндү, учурдагыны, келечекти байланыштырууга мүмкүнчүлүк берет. Габитус парадигмасында адамдын, коомдун басып өткөн тарыхы пайда болот. Объективдүү чындыкты социалдык талаадагы социалдык мамилелерди изилдөөдө аныкталат. Ал эми социалдык талаада чыныгы социал – экономикалык, саясий институттар жайгашкан. Басымды социолог институттар менен анын объективдүү кызыкчылыктарына, адамдардын кыймыл – аракетинде, андыктан – бийликке, экономикалык же интеллектуалдык ресурстарга койгон [1].

Социалдык чындыкты изилдөөдө П. Бурдые эки принципалдык ыкманы сунуштаган:

1. түзүлүштүк – социалдык түзүлүштө объективдүү тиричилик кылат, элдин аң-сезимине жана эркине көз-карандысыз, кыймылына жана аракетинде түрткү берет;

2. конструктивизм – адамдын кыймылын жашоонун тажырыйбасында, социализациянын жана калыптанган кыймылдардын жүрүшүндө божомолдоо же б.а. – уюштурулган принциптердин кыймылы, чыныгы тажырыйбалык социалдык агентти түзүүдө объектерди конструкциялоо [2]. Габитус концепциясы «субъективдүү күтүүдөн» объективдүү изилдөөлөргө таянат. Мындан П. Бурдые саясий жана экономикалык теорияларды четке кагып, «рационалдуу кыймылды» гана мойнуна алат. Социологдун оюу боюнча габитус социалдык тажырыйбада өткөндү, учурду жана келечекти бириктирүүчү. Бул теория коомдогу саясий жана экономикалык социалдык тажырыйбалары мүмкүнчүлүккө жараша болот.

Макс Вебер өзүнүн эмгектеринде капитализмдин орношун дыкаттык менен талдап, азыркы коомдун эң негизги ченемдөөсү институтташтыруу. Келечектин бирден бир максаты катары түшүндүрүүнүн өбөлгөсү – коомду ийгиликтүү институтташтыруу. Бул жерде институтташтыруу мыйзамсыз түзүлбөйт. Ар кандай коомдо жана ар кайсы маданиятта жашаган адамдардын чыныгы тажырыйбасынан, тарбиясынан алынган багыттардан Макс Вебер кийинки кыймыл аракеттердин түрүн бөлүштүрдү: бир маңыздуу максат; маңыздуу баалуулук; натыйжасыз; үрп-адат [3].

Коомдо жана маданияттын тажырыйбасында бул бөлүнүштөр ар кандай кездешет. Саясаттын мейкиндигинде биринчи багыттын кыймыл – аракетин кенири таралган. Мисалы,

адамдардын жүрүш-турушундагы, аң-сезимдүүлүк менен саясатка умтулган, өзүнүн чечимин кабыл ала алгандар.

Маңыздуу баалуулук негизинен ишенимдерге багытталгандыктан ал диний чөйрөдө, эстетикада ж.б. байкалат. Аффективдүү, эмоцияда басымдуулук кылат, инсандын эмоциялык кыймыл-аракети. Саясатта адамдардын ортосундагы чыр-чатактардын азыраак болушу, болочок ишти алдын ала айтууга, башкаруучуга да башкарылуучуга да мааниси түшүнүктүү болгондой болушу абзел. Үрп-адаттык күнүмдүк көнүмүш болуп калган өнөкөт кыймыл-аракеттер М. Вебердин ою боюнча уюшулган коомду «мейли бийликте» кесипкөйлүү, жакшы даярдалган же атайын билими бар адамдар башкарышы керек. Ошол үчүн алардан жогорку жоопкерчиликти талап кылышат да, ошол учурда гана алардан анык жоопкерчиликти күтүүгө болот. Андыктан натыйжалуу болочок ишти алдыга койгон жана текшерилүүчү башкарууга ээ болот. Ал эми башкаруу штабынын жыйындысы ар кандай төбөлдөрдөн натыйжалуулук ар кандай бюрократияга жол бошотот. Вебер анык бюрократиялык башкаруунун идеалдуу типтерин элестетти.

Карл Маркстын капиталисттик коомду кайра жаратуудагы негизги суроолорунун бири – бийлик жана менчик маселеси. Анын үстүнө бийликтин пролетариаттык диктатурасы өздүк максат болгон эмес. Акырында, К. Маркстын ою боюнча «коомдук өз алдынча башкаруу» түзүлүшү керек, өзүнүн функциясы боюнча коомдогу баардык мүчөлөрдүн эркиндикке жетишүүсүндөгү туруштук берүүсү. Совет бийлиги учурунда К. Маркстын жарандык коом жөнүндөгү бир да эмгегине көңүл бурулбай келген. Өткөөл шартта К. Маркстын: «Жарандык коомдун талаптары – кандай класс ошол тапта басымдуулук кылганына карабастан – мыйзамдын чегинде баардык мыйзамдарды алыш үчүн, мамлекеттин эрки аркылуу өтүүдөн кача албайт... Мамлекеттик эрк жалпысынан жарандык коомдун муктаждыктарын аныктайт» [8].

М.Вебер динди социалдык кыймылдын бутагы, адамдын койгон максатына активдүү багыт берүү өзгөчө чарбачылыкта, социалдык, саясий, психологиялык факторлордо.

Андан тышкары М.Вебер ошол динди саны жагынан колдогондордун жана тарыхы жагынан коомдо алгылыктуу орун алгандарды «Дүйөлүк дин» деп эсептеген. Дүйнөлүк диндерге салыштырма – тарыхый анализ жүргүзүп, дүйнөгө болгон үч чоң көз караштык мамилени белгилеген:

- * дүйнөгө ылайыкташтырылган дин (конфуцианство жана даосизм);
- * дүйнөдөн качууга аргасыз болгон дин (индуизм жана буддизм);
- * дүйнөнү ээлей турган дин (иудаизм жана христианство).

Бүгүнкү социологияда дин өзүнчө бир социалдык институт катарында каралып келе жатат. Анда ал өзүнө социалдык норманы, ролду, салтты, ишенимди, жүрүм-турумду, жөрөлгөлөрдү камтый турган институт, социологиянын өзүнчө бир объектиси катары каралып келет. Дин Адам баласынын жашоосунда конструктивдүү оорунга ээ жана тарыхый өнүп өсүү менен, илим менен бирге өнүгүп келе жатат.

Колдонулган адабияттар:

1. Бурдые П. Социологии политики./ Пер. с фран.- М.: 1993, С.330.
2. Бурдые П. Ошол эле жерде. С.72.
3. Вебер М. Избранные произведения. М.: «Прогресс», 1990. С. 628.
4. Гидденс Э. Социология. / Пер. с англ.- М.: 1999. С.97.

5. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение. – М.: Канон, 1995. С.39.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Пер. с фарн. – М.: 1991. С.36.
7. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура // Социс, 1992, №3. С.105.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2 изд., Том 21. С. 310.
9. Парсонс Т. Некоторые проблемы общей теории в социологии.- М.: ИНИОН РАН, 1994. С. 80.
10. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. С англ. Под ред. Коволовой М.С. – М.: Аспект Пресс, 1997. С. 24.
11. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения // Современная западная теоретическая социология. – М.: 1994. С. 104.
12. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. С англ. Под ред. Коволовой М.С. – М.: Аспект Пресс, 1997. С. 162.
13. Социология: парадигмы и темы М., Издательство «АНКИЛ», 1998. С-19-24.
14. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford: 1990; Modernity and Self – Identity. – Stanford: 1990. P. 45.
15. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford: 1990. P.1.
16. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford: 1990. P. 20.

References:

1. P. Bourdieu. Sociology of Politics./ Trans. see- M.: 1993, p.330.
2. P. Bourdieu. Ibid., p.72.
3. M. Weber. Selected works of M.: "Progress", 1990. p. 628.
4. E. Giddens. Sociology. / Per. see- M.: 1999. p.97.
5. E. Durkheim. Sociology. Subject, method, purpose. – М.: Canon, 1995. p.39.
6. E. Durkheim. About the division of public labor. The method of sociology. Trans. see – М.: 1991. p.36.
7. R. Merton. Social theory and social structure // Socis, 1992, No. 3. p.105.
8. K. Marx. F. Engels. Soc., 2nd ed., Volume 21. p. 310.
9. T. Parsons. Some problems of general theory in sociology. - М.: INION RAS, 1994. p. 80.
10. T. Parsons. The system of modern society / Trans. See Under the editorship of N. M. Kovalev.S. – М.: Aspect Press, 1997. p. 24.
11. T. Parsons. The concept of society: components and their interaction / / Modern Western Theoretical Sociology. – М.: 1994. p. 104.
12. T. Parsons. The system of modern society / Trans. See Under the editorship of N. M. Kovalev.S. – М.: Aspect Press, 1997. p. 162.
13. Sociology: paradigms and themes M., Publishing House "ANKILA", 1998. С-19-24.
14. A. Giddens. The consequences of modernity. – Stanford: 1990; modernity and self-knowledge. - Stanford: 1990. p. 45.
15. A. Giddens. The consequences of modernity. -Stanford: 1990. p.1.
16. A. Giddens. The consequences of modernity. -Stanford: 1990. p. 20.